

Valstspapīru spiestuves izveidošana un pirmie darbības gadi (1919–1921)¹

Establishment and Operation of State Printing House (1919–1921)

Agita Ančupāne, *Mg. hist.*

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma glabātāja

Palasta iela 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: agita@rigamuz.lv

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas Latvijas Pagaidu valdībai bija jārisina vairāki nozīmīgi jautājumi. Viena no būtiskākajām jomām, kas steidzami jāsakārto, bija finanšu sfēra. Latvijas Pagaidu valdībai trūka ne tikai naudas līdzekļu, bet arī dažāda veida vērtspapīru,² piemēram, zīmogmarku, pastmarku, bandroļu,³ obligāciju un tirdzniecības un rūpniecības zīmju,⁴ kas bija nepieciešamas veiksmīgai valsts ekonomiskai darbībai. Lai segtu augošo valsts vajadzību pēc vērtspapīriem un naudas zīmēm, Finanšu ministrijas pakļautībā tika nodibināta Valstspapīru spiestuve. Raksta mērķis ir atspoguļot Valstspapīru spiestuves izveidošanas nepieciešamību un apstākļus un spiestuves darbības pirmo posmu no izveidošanas līdz 1921. gadam, kad spiestuve tika pārcelta uz jaunām telpām, paverot jaunas attīstības un paplašināšanās iespējas.

Atslēgvārdi: Valstspapīru spiestuve, poligrāfijas vēsture, Rihards Zariņš, Finanšu ministrija, Valsts kases naudas zīmju izgatavošana.

After establishment of independent Latvia, the Provisional Government had to deal with a number of important issues. The most urgent ones included the financial sphere. The Latvian Provisional Government not only lacked funds, but also various types of securities, such as stamps, duty stamps, parcel posts and bonds that were necessary for a successful economic activity of the state. In order to meet the growing need for securities and banknotes, the State Printing House was established under the authority of the Ministry of Finance. The aim of the current article is to reflect upon the necessity and circumstances of the State Printing House establishment and the first stage of its operation from its founding until 1921, when the printing works were moved to new premises, opening up novel possibilities for development and expansion.

Keywords: State Printing House, Rihards Zariņš, Ministry of Finance, history of printing industry, production of national treasury bills.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas 1918. gada 18. novembrī viena no būtiskākajām problēmām, ko nācās risināt jaunās valsts pārvaldei, bija vērtspapīru⁵ trūkums un vienotas naudas lietošana visā Latvijas teritorijā. Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas teritorijā apgrozībā atradās gan cara, gan Krievijas Valsts domes nauda, tāpat arī vācu okupācijas varas naudas zīmes, kā arī pilsētu parāda zīmes. Bija skaidrs, ka ir ne tikai nepieciešams noteikt lietošanai vienotas naudas zīmes, bet ir vajadzīga arī sava – Latvijas nauda,⁶ tomēr to nevarēja uzreiz ieviest, jo trūka gan papīra, gan iespiedmašīnu, gan apmācīta personāla naudas zīmju un citu vērtspapīru iespiešanai. Latvijas Pagaidu valdība rada risinājumu, pašu nepieciešamāko vērtspapīru ražošanu nododot privātām spiestuvēm. Tomēr militārpolitisko apstākļu dēļ pirmo Latvijas vērtspapīru iespiešana notika ar pārtraukumiem, bet valsts vērtspapīru spiestuvi izveidoja tikai 1919. gada jūlijā.⁷

Pirmie Latvijas Pagaidu valdības vērtspapīru pasūtījumi privātām tipogrāfijām

Latvijas Pagaidu valdības pirmais vērtspapīru izgatavošanas pasūtījums bija pastmarkas, kuras valdība pasūtīja iespīest privātā tipogrāfijā. Pirmās Latvijas valsts pastmarkas bija 5 kapeiku jeb “Saules” pastmarkas, kuras tika iespīestas Aleksandra Šnakenburga litogrāfijā.⁸

Latvijas Pagaidu valdība 1918. gada decembra sākumā apstiprināja Anša Ciruļa zīmētās Latvijas pirmās pastmarkas paraugu un nodeva to drukātavai iespīest. 1918. gada 17. decembrī¹⁰ tika laistas apgrozībā 5 kapeiku pastmarkas, kas bija iespīestas Šnakenburga litogrāfijā uz krievu un vācu kara karšu baltajām pusēm, – tas liecina par papīra trūkumu, lai gan presē to pamatoja ar viltojumu apkarošanu.¹¹

Jaunajai Latvijas valstij bija nepieciešami dažāda veida vērtspapīri sekmīgai valsts attīstībai, īpaši ekonomikas jomā. Nespējama nodrošināt nepieciešamos iespīeddarbus, Pagaidu valdība atļāva vietējām tabakas fabrikām iespīest dažādās privātās spiestuvēs bandroles tabakas precēm, kuras pēc tam apzīmogoja attiecīgās valsts iestādes.¹² Piemēram, Rūtenberga tabakas fabrika ar Pagaidu valdības atļāuju pasūtīja Andersona spiestuvei papīrosu bandroles.¹³

Pēc Sarkanās armijas iebrukuma Latvijas Pagaidu valdība, turpinot savu darbību Liepājā, 1919. gada janvārī valsts vērtspapīru izgatavošanu pasūtīja Gotlība Daniela Meijera litogrāfijai, kur iespīesana notika valsts ierēdņu uzraudzībā. Pirmie iespīestie vērtspapīri Meijera litogrāfijā bija 5 kapeiku pastmarkas, kuras laida apgrozībā 1919. gada 5. februārī. “Saules” pastmarkas iespīeda arī citās kapeiku nominālvērtībās, bet papīra trūkuma dēļ – gan uz plāna papīra bez ūdenszīmēm, gan uz papīra ar ūdenszīmēm.¹⁴ Vēlāk G. Meijera litogrāfijā sāka izgatavot arī pirmās Latvijas Valsts kases zīmes.¹⁵ Pastmarku izgatavošanu Meijera litogrāfijā uzraudzīja pasta un telegrāfa ierēdņi, bet Finanšu ministrijas pārstāvji uzraudzīja bandroļu un Valsts kases zīmju 25 rubļu un 1 rubļa vērtībā iespīesānu.¹⁶ 1919. gada 22. martā finanšu ministram tika dota atļāuja izlaist valsts naudas zīmes par 25 miljoniem rubļu viena, piecu, desmit un divdesmit piecu rubļu vērtībā.¹⁷ Papīra trūkuma dēļ Latvijas Valsts kases zīmes iespīeda uz vācu papīra ar dažādām ūdenszīmēm, ko vācu okupācijas iestādes izmantoja dokumentu iespīestāšanai.¹⁸

Latvijas Pagaidu valdībai valsts vērtspapīru iespīesānu Liepājā nācās pārtraukt, kad 1919. gada 16. aprīlī puča rezultātā Pagaidu valdības locekļi bija spīesti patverties uz kuģa *Saratov*.¹⁹ No iespīestajām Valsts kases zīmēm Kārļa Ulmaņa valdība laida apgrozībā tikai nelielu daļu – 26 000 naudas zīmju 25 rubļu nominālvērtībā, bet naudas

laišanu apgrozībā un iespiešanu Meijera litogrāfijā turpināja Andrieva Niedras vadītā valdība. Tā laida apgrozībā G. Meijera spiestuvē jau izgatavotās 1 rubļa naudas zīmes un 25 rubļu naudas zīmes, kā arī spiestuvē esošās pusgatavās 25 rubļu naudas zīmes ar jauniem sērijas apzīmējumiem un kontrolskaitļiem.²⁰ Sacelšanās laikā no G. Meijera spiestuves pazuda nenoteikts skaits gatavu un pusgatavu naudas zīmju, kuras vēlāk parādījās apgrozībā.²¹

K. Ulmaņa Latvijas Pagaidu valdība valsts naudas zīmju iespiešanu Liepājā atsāka 1919. gada 1. jūlijā,²² turpinot iespiest 1 rubļa un 25 rubļu naudas zīmes, šajā laikā Meijera drukātava iespieda arī vēl vienu Latvijas pastmarku, kas bija veltīta Rīgas atbrīvošanai. Pastmarkas autors bija mākslinieks bija Jūlijs Fībigis, un to laida apgrozībā 1919. gada 24. jūlijā.²³ Pēc spiestuves darbības atjaunošanas Latvijas valsts vērtspapirus tajā iespieda līdz pat 1919. gada oktobra beigām.²⁴

Valsts vērtspapīru drukāšana privātajās spiestuvēs bija tikai daļējs un īslaicīgs problēmas risinājums, un bija skaidrs, ka valstij ir nepieciešama sava vērtspapīru drukātava.

Valstspapīru spiestuves izveidošana

Kad Latvijas Pagaidu valdība bija atgriezusies Rīgā, Finanšu ministrija valsts vērtspapīru iespiešanai 1919. gada jūnijā sāka nomāt Aleksandra Groseta spiestuvi Mārstaļu ielā.²⁵ Šo pašu spiestuvi naudas maiņas zīmju iespiešanai no 1919. gada sākuma līdz maijam bija izmantojusi arī Rīgas Strādnieku deputātu padome.²⁶

Valstspapīru spiestuves pirmais pārvaldnieks Jānis Mozaļevskis²⁷ savā atskaitē Finanšu ministrijas Kredīta departamentam norāda uz virkni grūtību, ar kurām nācās saskarties, iekārtojot spiestuvi.²⁸ Pirmkārt, pastāvēja problēmas ar

tehniku – iespiedmašīnas bija nepieciešams pieslēgt pilsētas elektrības vadiem. Līdz tam mašīnas darbināja ar gāzes dzinējspēku, bet pilsēta ar gāzi apgādāja tikai dažas stundas dienā. Tāpat vajadzēja uzstādīt arī dzinēju, kas sākotnēji bija bojāts, bet uzņēmums, kuram tas bija jāsalabo un jāuzstāda, bija nolaidīgi izturējies pret savu darbu. Tomēr 15. jūlijā visi sagatavošanas darbi bija pabeigti un spiestuve varēja uzsākt Valsts kases naudas zīmju iespiešanu. Otrkārt, pastāvēja problēma ar darbaspēku. Rīgā šajā laikā bija ļoti maz litogrāfu, pārvedēju, tipogrāfu un cinkogrāfu,²⁹ kas bija nepieciešami vērtspapīru izgatavošanai. Valstspapīru spiestuves pārvaldniekam bija izdevies atrast cilvēkus divām maiņām pie divām litogrāfu mašīnām, vienai maiņai pie trešās litogrāfu mašīnas, vienai maiņai pie divām tipogrāfu mašīnām un trīs maiņām pie numerāciju drukāšanas mašīnas. Pārējām divām litogrāfu un divām tipogrāfu mašīnām, sākot iespiest Valsts kases zīmes, vēl nebija izdevies atrast meistarus. Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks uzskatīja, ka šo problēmu dēļ spiestuves kārtīgu darba organizēšanu trijās maiņās varēs ieviest ne ātrāk kā 1919. gada septembra beigās.³⁰

J. Mozaļevski par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku ar 1919. gada 15. jūliju apstiprināja finanšu ministrs.³¹ Septembrī ar finanšu ministra rīkojumu, sākot ar 1919. gada 28. jūliju, tika apstiprināti vēl divi Valstspapīru spiestuves ierēdņi – par tehniskās nodaļas vadītāju tika iecelts Jūlijs Albrehts, bijušais A. Groseta tipogrāfijas vadītājs, bet Alberts Prande tika iecelts par spiestuves grafikas nodaļas vadītāju.³² Valstspapīru spiestuvē strādāja arī bijušais Liepājas G. Meijera drukātavas darbinicu kontrolieris Aleksandrs Pētersons,³³ tātad, lai nodrošinātu Valstspapīru spiestuvi ar kvalificētiem strādniekiem, spiestuves darbā tika noalgoti strādnieki no Liepājas, kas līdz šim jau bija izgatavojuši Valsts kases naudas zīmes.

Valstspapīru spiestuves pirmie darbības gadi (1919–1921)

1919. gada 28. jūlijā Valstspapīru spiestuve ar divām litogrāfijas mašīnām sāka drukāt Valsts kases zīmes 5 rubļu vērtībā.³⁴ Par šo notikumu nedaudz novēloti ziņoja arī vietējā prese. Piemēram, 2. augustā laikraksts "Latvijas Sargs", kā arī 3. augustā laikraksts "Darbs" publicēja identiskus rakstus, kuros ziņoja, ka "Latvijas valsts papīru drukāšanai Finanšu ministrija nonomājusi bijušo A. Groseta grafisko iestādi līdz ar tipogrāfiju. Patlaban viņu iekārto un šimbrīžam jau drukā bandroles, štempelmarkas u. c. Par drukātavas pārzini iecelts mākslinieks J. Mozaļevskis".³⁵ Savukārt 16. augustā laikraksts "Baltijas Vēstnesis" ziņoja, ka Groseta spiestuvē uzsāka valsts naudas zīmju drukāšana 5 rubļu nominālvērtībā, un solīja lasītājiem, ka tās tiks laistas apgrozībā nākamajā nedēļā.³⁶

Laika posmā no 1919. gada 28. jūlija līdz 31. augustam Valstspapīru spiestuvē darbojās gravieru darbnīca, kur tika izstrādāti iegravējumi 5 un 10 rubļu naudas zīmēm, kā arī iespiestuve, kurā divās maiņās ar divām mašīnām 16 darba stundās izgatavoja 4000 loksnes naudas zīmju jeb katru dienu apmēram 400 000 rubļu.³⁷ Kā norāda Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks J. Mozaļevskis, pirmajās dienas darbs ritēja lēni. Pārvaldnieka pieņemtie darbinieki bija ar nelielu pieredzi, piemēram, skaitītājas un kārtotājas esot strādājušas dienu un nakti, jo nebija vēl iestrādājušas un, lai nepieļautu kļūdas, visu pārskaitīja divreiz. Problēmas esot sagādājuši arī mehāniskās numerācijas mašīna, kas pieļāva daudz kļūdu. Par spīti visiem sarežģījumiem, laika posmā no 19. līdz 25. augustam uz Valsts kasi tika izsūtītas 5 rubļu Valsts kases zīmes 52 183 300 rubļu vērtībā, bet 25. augustā tika uzsākta arī 10 rubļu bankošu iespiešana.³⁸

Viena mēneša laikā drukātavā tika pieņemti 56 strādnieki un 51 kalpotājs,

bez 5 rubļu naudas zīmēm nodrukātas arī bandroles sērkokoņiem (13 500 loksnes), bandroles tējai (1000 loksnes), "Saules" pastmarkas 15 kapeiku vērtībā (2356 loksnes); spiestuve lielā vairumā drukāja arī dažādas veidlapas un grāmatas Finanšu ministrijai, kurai mēneša laikā tika nodrukātas 41 515 loksnes veidlapu un 3313 grāmatas. Spiestuve drukāšanai bija sagatavojusi 3 000 000 zīmogmarku dažādās vērtībās, 1 725 000 marku teātra biļetēm, 3×2000 plakātu 5% aizņēmumam trīs veidos, 340 000 lokšņu tējas bandroļu un gatavojās 100 rubļu naudas zīmju drukāšanai.³⁹

Neņemot vērā šos rādītājus, Valstspapīru spiestuve tomēr nespēja nodrošināt Valsts kases zīmju pietiekamu ražošanas apjomu. 27. augustā "Baltijas Vēstnesis" ziņoja par gauso Valstspapīru spiestuves darbību tās tehnisko trūkumu dēļ, norādot arī, ka Finanšu ministrija jautājumu risina un ir nosūtījusi četras personas uz ārzemēm, lai iegādātos vajadzīgās lietas un priekšmetus spiestuves darbības uzlabošanai.⁴⁰

1919. gada 18. augustā arī Valsts kontroles I departamenta direktora vietas izpildītājs, vecākais inspektors Roberts Lielais norādīja uz vairākām nepilnībām Valstspapīru spiestuves darbībā, atzīdams, ka bijusi A. Groseta drukātava nav piemērota valsts vērtspapīru iespiešanai aizsardzības un iekārtojuma ziņā. Valsts kontroles vecāko inspektoru ne tikai neapmierināja drukātavas rentes līguma noslēgšana un inventāra pārņemšana bez Valsts kontroles pārstāvja piedalīšanās, bet arī pati naudas iespiešana, kas būtu jāveic atsevišķā telpā, kādu bijušajā A. Groseta spiestuvē nebija iespējams ierīkot. Tāpat R. Lielais norādīja, ka nepieciešama naudas zīmju un citu vērtību glabātava. Spiestuvē nebija sakārtota arī visa nepieciešamā dokumentācija, nebija ieviestas grāmatas, kur reģistrēt naudas zīmju un citu vērtību izgatavošanai paredzētā papīra saņemšanu.⁴¹

Pēc vecākā inspektora R. Lielā ziņojuma tika sastādīta instrukcija valsts kontroles pārstāvjiem Valstspapīru spiestuvē, tā paredzēja, ka kontrolieriem jāseko, lai akmens uzgriezumi pastāvīgi atrastos slēgtā vietā, kā arī lai tiktu ieviestas reģistra grāmatas. Kontrolieriem bija jāpārbauda arī izgatavotās naudas zīmes un citas vērtības un bojāto naudas zīmju un citu vērtību iznīcināšana spiestuves telpās.⁴²

Valstspapīru spiestuves pirmais pārvaldnieks J. Mozaļevskis pārskatā Finanšu ministrijas Kredīta departamentam par spiestuves darbību laika posmā no 1919. gada 28. jūlija līdz 31. augustam norādīja uz vairākiem drošības pasākumiem, kas pasargāja Latvijas naudas zīmes pret viltojumiem un iespējamām zādzībām no spiestuves telpām. J. Mozaļevskis norādīja: tā kā nauda tiek izgatavota mehāniski, to neesot iespējams viltot, jo aizsargdrukai un reljefam esot nepieciešami tādi paši metāla šabloni, kādi ir Valstspapīru spiestuvē un kurus stingri apsargājot un no darbnīcas ārā nenesot. Darbinieki spiestuves telpās tīkot kontrolēti, un nevienu darbu saistībā ar vērtspapīriem darbinieki neveic vieni. Tāpat sargiem bija aizliegts ielaist nepiederošas personas spiestuves telpās, kur varēja iekļūt vienīgi ar atļaujām, kuras izsniedzis Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks.⁴³

Rihards Zariņš (1869–1939), nākamais Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks ar 20 gadu darbu pieredzi Krievijas vērtspapīru izgatavošanā,⁴⁴ par J. Mozaļevska spiestuves pārvaldību un zināšanām izteicies visai skarbi, norādot, ka spiestuvē “*nauda tika izgatavota litogrāfiskā tehnikā, kurā visātrāk un tajā pašā tehnikā varēja vislabāk viltot*”,⁴⁵ bet pašu pārvaldnieku raksturojis šādi: “*Ja es viņam ko stāstīju, tad viņš izrādīja it kā viņš jau visu to zīn, bet īstenībā viņš it neko nezināja, bet gribēja tikai izgrozīties, lai es ticētu viņa zināšanām.*”⁴⁶ Apstākļos, kādos Latvijas naudas zīmes tika iespiestas, neko labāku nebija iespējams izgatavot gan

tādēļ, ka trūka apmācīta personāla, gan spiestuvju tehnisko iespēju un kvalitatīva papīra trūkuma dēļ. Ironiski, ka uz Valsts kases zīmēm bija uzdrukāts uzraksts “*Par Valsts kases zīmju viltošanu vai viltoto zīmju uzglabāšanu un izplatīšanu vainīgos sodīs ar visu tiesību zaudēšanu un spaidu darbiem līdz 12 gadiem*”,⁴⁷ tomēr naudas viltojumi bija viena no lielākajām Valstspapīru spiestuves problēmām, jo gandrīz visu tās pastāvēšanas laiku tai pārmeta nespēju izgatavot naudas zīmes, kuras būtu ļoti grūti viltot.⁴⁸

Kaut arī darbinieku skaits bija nepietiekams un tehnika novecojusi, Valstspapīru spiestuves darbinieki centās izpildīt valsts pasūtījumu noteiktajos termiņos, strādājot virsstundas, par ko tika arī attiecīgi atalgoti. Piemēram, 1919. gada 23. augustā prēmijas par Valsts kases zīmju 5 rubļu vērtībā drukāšanu saņēma 10 Valstspapīru spiestuves darbinieki, prēmijas lielums svārstījās no 50 līdz 200 rubļiem.⁴⁹ 1919. gada 30. augustā ar Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora rīkojumu par virsstundu darbu un darbu svētdienās tika atalgoti 34 spiestuves darbinieki, prēmijas lielums atkarībā no virsstundām svārstījās no 15 līdz 500 rubļiem.⁵⁰ Drukātava strādāja 24 stundas diennaktī, izņemot svētdienas.⁵¹

Lai Valstspapīru spiestuve spētu veiksmīgi darboties, valstij tajā bija jāiegulda lieli līdzekļi. 1919. gada augusta, septembra un oktobra Ministru kabineta sēdēs Finanšu ministrijai regulāri tika piešķirti aizdevumi Valstspapīru spiestuves vajadzībām. Piemēram, 1919. gada 29. augusta Ministru kabineta sēdē Finanšu ministrijai tika piešķirti 300 000 rubļu kā aizdevums Kredīta departamentam Valstspapīru spiestuvei dažādu mašīnu un materiālu iegādei un kārtējam vajadzībām. 1. septembra sēdē tika piešķirti vēl 160 000 rubļu papīra iegādei ārzemēs Valsts kases zīmju izgatavošanai un 100 000 rubļu spiestuves kārtējiem rēķiniem, 7. oktobri spiestuvei tika piešķirti vēl 500 000 rubļu.⁵² Kopumā laika

posmā no 1919. gada līdz 1922. gadam spiestuvē valsts ieguldīja 926 801 latu.⁵³

Pavēlēs par Valstspapīru spiestuves darbiniekiem redzams, ka spiestuves darbības pirmajos mēnešos darbinieku rotācija no viena amata uz citu un jaunu darbinieku pieņemšana, kā arī veco atlaišana bija visai liela. Tas bija saistīts ne tikai ar darbinieku trūkumu un pieredzējušāku darbinieku pārceļšanu atbildīgākos amatos, bet arī ar darbinieku nedisciplinētību un pārkāpumiem, par kuriem tie tika vai nu pazemināti amatā, vai atlaisti no darba. Piemēram, pamatojoties uz tehnikas nodaļas vadītāja ziņojumu 1919. gada 3. oktobrī, no darba Valstspapīru spiestuvē tika atlaista skaitītāja M. Efferte par nolaidīgu izturēšanos pret savu uzdevumu izpildīšanu un nepaklausību.⁵⁴ Šajā pašā dienā tika izteikts arī stingrs rājiens kancelejas darbvedei Almai Krustiņsonai un grāmatvedim I. Nandsim par nolaidīgu izturēšanos pret saviem pienākumiem.⁵⁵ Lai gan pārvaldnieks J. Mozaļevskis apgalvoja, ka naudas iespiešana tiek rūpīgi uzraudzīta, 1919. gada septembrī par to, ka bija pazudusi viena lapa ar 10 rubļu naudas zīmēm, no darba tika atstādināta Eksteina kundze un pārceļta par šķirošanas nodaļas uzrauga palīgu.⁵⁶

Valstspapīru spiestuves darbību apgrūtināja ne tikai tehniska rakstura problēmas un kvalificēta darbaspēka trūkums, to kavēja un uz laiku pārtrauca Rietumu brīvprātīgo armijas uzbrukums. 1919. gada naktī no 9. uz 10. oktobrī, kad bermontieši pietuvojās Rīgai, Pagaidu valdība un vairākums Tautas padomes locekļu devās uz Cēsīm,⁵⁷ bet pēc Ministru prezidenta K. Ulmaņa mutiska ziņojuma no Valstspapīru spiestuves steidzīgi tika izvesta un evakuēta tehnika un materiāli, tomēr lielu daļu steigas dēļ izvest nevarēja.⁵⁸ Uz Cēsīm izveda arī pusgatavās un gatavās 5 un 10 rubļu naudas zīmes. Lai gan Cēsīs valsts naudu neiespieda, gatavās naudas zīmes tur numurēja ar rokas numeratoru.⁵⁹ Uz Cēsīm

tika evakuēti arī 26 spiestuves darbinieki, to skaitā litogrāfi, pieliecēji, uzraugi un uzraugu palīgi, mašīnu meistari, pieliecējas un skaitītājas.⁶⁰

No spiestuves tās evakuācijas laikā tika nozagts neliels daudzums 5 rubļu naudas zīmju bez kontrolskaitļiem, lielā daudzumā 10 rubļu naudas zīmju brāķi, kas bija paredzēti iznīcināšanai, un deviņas loksnes 25 rubļu naudas zīmju, kuras vēlāk parādījās apgrozībā.⁶¹

Darbi spiestuvē tika pārtraukti līdz 16. oktobrim, bet darbiniekiem, kas pēc šī datuma bez attaisnojoša iemesla neieradās darbā, neizmaksāja algu par kavētajām dienām.⁶²

Kaut gan pastāvēja apdraudējums cilvēkiem un iekārtām, Valstspapīru spiestuvei vajadzēja turpināt strādāt. 17. oktobrī Valstspapīru spiestuves litogrāfijas nodaļa stipri cieta apšaudē,⁶³ tika sabojāta vienīgā giljošu⁶⁴ mašīna.⁶⁵ 23. oktobrī 5 un 25 rubļu Valsts kases zīmju oriģinālakmeņus evakuēja uz Helsingforsu Somijā, kur Latvijas valsts naudas zīmju iespiešana turpinājās Tilmaņa spiestuvē.⁶⁶ Kopā ar Valsts kases zīmju oriģinālakmeņiem uz Somiju devās četri spiestuves darbinieki.⁶⁷ 1919. gada 4. novembrī no granātu šķembām gāja bojā divas Valstspapīru spiestuves strādnieces, Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks izdeva rīkojumu izmaksāt strādnieču piederīgajiem naudas summas, kas nepieciešamas apbedīšanas izmaksu segšanai.⁶⁸

Bermontiādes pēdējās dienās Rīgā ieradās mākslinieks R. Zariņš, kas divdesmit gadus bija nostrādājis Krievijas Valstspapīru spiestuvē. Jau 1919. gada 13. novembrī Finanšu ministrijas Kredīta departaments lūdza finanšu ministru apstiprināt R. Zariņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, sākot ar 1919. gada 10. novembri, bet J. Mozaļevski pārceļa par pārvaldnieka biedru.⁶⁹

Iespaidis par Latvijas Valstspapīru spiestuvi R. Zariņam esot bijis nospiedošs, jo

visas mašīnas bijušas ļoti vecas, bet telpas nepiemērotas, sliktas un nolietotas.⁷⁰ R. Zariņš uzskatīja, ka nevienam neesot bijis skaidrs, kā pareizi aprēķināt iespaidarbu izmaksas, turklāt problēmas sagādāja arī papīra, krāsu un citu izejmateriālu trūkums.⁷¹

Jaunais Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks ieviesa ļoti stingru darba kārtību, tomēr problēmas vēl joprojām sagādāja mašīnu un izejmateriālu trūkums. 1919. gada beigās Valstspapīru spiestuvē strādāja jau 245 darbinieki, to skaitā 125 strādnieki un 120 kalpotāji.⁷² Salīdzinājumā ar 1919. gada augusta beigām darbinieku skaits bija dubultojies – tas norāda gan uz lielo darba apjomu, kas spiestuvei bija jāveic, gan aktīvu darbinieku meklēšanu.

1919. gada 18. novembrī tika laistas apgrozībā Valstspapīru spiestuvē iespiestās Latvijas valsts proklamēšanas atceres pastmarkas. To mākslinieks bija R. Zariņš, kurš zīmēja arī nākamās Valstspapīru spiestuvē izgatavotās pastmarkas – Kurzemes atbrīvošanas pastmarkas, Latgales atbrīvošanas pastmarkas, Satversmes sapulces atklāšanas piemiņas pastmarkas un Latvijas Sarkana Krusta pastmarkas.⁷³

Naudas iespiešana notika gan dienā, gan naktī, trijās maiņās, bet spiestuve 1920. gadā vēl joprojām nespēja apmierināt Valsts kases zīmju pieprasījumu, jo novecojušās mašīnas regulāri lūza un strādāja ļoti lēni. Papīrs bija ļoti sliktas kvalitātes, un uz tā nodrukātā nauda sāka izirt jau pēc pāris nedēļām.⁷⁴ Tādēļ 1919. gada septembrī tika pieņemts lēmums naudas papīru, kas nepieciešams naudas zīmju izgatavošanai, iegādāties no Anglijas.⁷⁵ Spiestuves pārvaldnieks R. Zariņš 1920. gada martā finanšu ministram solīja, ka, par spīti grūtībām, naudas trūkums drīzumā tikšot novērsts.⁷⁶

Valsts kases naudas zīmes turpināja iespiest litogrāfijas tehnikā,⁷⁷ jo aprīkojuma un meistarību trūkuma dēļ nebija iespējams

uzreiz pāriet uz jaunām naudas zīmju izgatavošanas tehnikām. Turklāt R. Zariņš uzskatīja, ka pārāk sarežģītā vairākkārtīgā druka sadārdzinās naudas zīmju iespiešanas izmaksas un paildzinās izgatavošanas procesu, bet nebūt nenodrošinās tās pret viltošanu.⁷⁸

1920. gada sākumā spiestuvē izgatavoja arī Valsts kases maiņas zīmes 5, 10, 25 un 50 kapeiku vērtībā, kuras iespieda uz parastā rakstāmpapīra bez ūdenszīmēm.⁷⁹

Papīra trūkums bija aktuāls jautājums, tāpēc spiestuves iespaiddarbiem centās izmantot dažādas rezerves un sliktas kvalitātes papīru. A. Groseta tipogrāfijas noliktavā bija saglabājušās nepabeigtās Rīgas Strādnieku deputātu padomes naudas zīmes, kuras Valstspapīru spiestuve gribēja izmantot tādām saimnieciskām vajadzībām kā bandrolēšana un iepakošana, tomēr Finanšu ministrija atļāva izmantot tikai no vienas puses nodrukātās negatīvās naudas zīmes, kas bija jāizmanto pastmarku izgatavošanai.⁸⁰ Pastmarkas tika izgatavotas gan uz Rīgas Strādnieku deputātu padomes nepabeigtajām 5 un 10 rubļu naudas zīmēm, gan uz Rietumu brīvprātīgo armijas Jelgavā iespiestajām 10 marku naudas zīmju loksneņiem. Pastmarku izgatavošanai izmantoja arī plānu papīru ar un bez ūdenszīmēm.⁸¹

Analizējot tabulu, redzams, ka nepilna gada laikā Valstspapīru spiestuve izgatavoja vairāk nekā 10 miljonus Valsts kases zīmju, bet ļoti lielos apjomos iespieda bandroles akcīzes precēm – tas norāda uz Latvijas iekšējā tirgus izaugsmi. Lielos apjomos tika iespiestas arī pastmarkas un zīmogmarkas. Valsts kases maiņas zīmju nelielais skaits izskaidrojams ar to, ka maiņas zīmes kapeiku vērtībās sāka iespiest tikai 1920. gada sākumā un līdz aprīlim apgrozībā tika izlaistas tikai maiņas zīmes 50 kapeiku vērtībā.⁸²

Dzelzceļa biļetes Valstspapīru spiestuve iespieda neilgu laika posmu, jo šo

1. tabula. No 1919. gada jūlija līdz 1920. gada aprīlim Valstspapīru spiestuvē izgatavoto vērtspapīru un iespieddarbu skaits. Avots: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., 25. lpp.

Table 1. The number of securities and printed works produced at the State Printing House from July 1919 to April 1920. Source: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., p. 25.

Vērtspapīru veids	Izgatavotais daudzums, gab.
Valsts kases zīmes	
1 rbļ. ⁸³	2 278 000
5 rbļ.	1 800 384
10 rbļ.	3 360 365
25 rbļ.	1 396 064
50 rbļ.	415 000
100 rbļ.	1 298 824
50 kap. maiņas zīmes	1 176 000
Pastmarkas	16 011 419
Baltkrievijas pastmarkas	3 070 736
Zimogmarkas	8 862 935
Bandroles	95 437 987
Dažādi spieduma darbi	738 686
Dzelzceļa biļetes	656 000
Brīvmaizes kartiņas	212 707
Tirdzniecības un rūpniecības zīmes	59 672
Loterijas biļetes	50 000

iespieddarbu izgatavošanu pārņēma Dzelzceļa tipogrāfija. Tirdzniecības un rūpniecības zīmes bija nepieciešamas uzņēmumiem kā apliecinājums nodokļu nomaksai, un tās bija jāiegādājas katru gadu. Valstspapīru spiestuve iespieda arī Latvijas Sarkanā Krusta loterijas biļetes.

Pieaugot darba apjomam, turpināja augt arī spiestuves darbinieku skaits. 1920. gada 1. aprīli spiestuvē strādāja 304 darbinieki, no tiem 103 bija kvalificēti strādnieki, 65 palīgstrādnieki, 68 ierēdņi, kas nodarbināti ražošanā, un 68 ierēdņi, kas bija administratīvie, grāmatvedības un pārvaldes darbinieki. 1920. gada aprīli

no darba Valstspapīru spiestuvē pēc paša vēlēšanās aizgāja tās pirmais pārvaldnieks J. Mozaļevskis.⁸⁴ 1920. gada 1. jūnijā par spiestuves pārvaldnieka biedru tika pieņemts inženieris metalurģis, ķīmiķis Oskars Āboltiņš.⁸⁵

1921. gada vidū finanšu ministrs Rīngolds Kalnings (1873–1940) izdeva rīkojumu par Valstspapīru spiestuvi, kas noteica spiestuves pakļautību, pārvaldi un uzdevumus – tie bija pirmie apstiprinātie spiestuves darbību reglamentējošie noteikumi. Rīkojums noteica, ka spiestuve ir valsts uzņēmums, kas atrodas finanšu ministra pārziņā. Spiestuvi vada pārvaldnieks, kuru

ieceļ finanšu ministrs un apstiprina Ministru kabinets. Spiestuves galvenais uzdevums bija valsts vērtspapīru un citu valsts drukas darbu veikšana, bet spiestuve drikstēja pēc pārvaldnieka ieskatiem izpildīt arī sabiedrisko iestāžu un privātpersonu pasūtījumus, ja tas nekavē valsts drukas darbus.⁸⁶

Valstspapīru spiestuves iekšējā darba kārtība tika stingri noteikta, par nepaklausību vai apzināti pieļautām kļūdām spiestuves darbinieki tika sodīti – izsakot rājienu, piespriežot naudas sodus vai atlaižot tos no darba. Tā, piemēram, 1920. gada janvārī par pienākumu neizpildīšanu no darba tika atlaista skaitītāja A. Puriņa.⁸⁷ Spiestuves pārvaldnieks R. Zariņš neiecietīgi izturējās pret tiem darbiniekiem, kas apzināti atteicās izpildīt savus darba pienākumus, īpaši tad, ja bija jāizgatavo kāds steidzams vai svarīgs pasūtījums. 1920. gada 30. maijā par neierašanos darbā svētdienā ar vienas dienas algas ieturēšanu tika sodītas trispadsmit kārtotājas, kuras, kā norāda R. Zariņš, neieradās veikt darbu, *“kur bija ārkārtīga darba vajadzība”*.⁸⁸ Savukārt pielicējai Tatjanai Tihomirovai tika izteikts stingrs rājiens un brīdinājums par atteikšanos strādāt. Pielicēja bija atteikusies veikt darbus, kas nebija viņas tiešie pienākumi, tomēr saskaņā ar iekšējo darba instrukciju strādniekiem, kuri nebija nodarbināti savā jomā, bija jādara citi darbi. Arī šajā gadījumā R. Zariņš uzsvēra prasību strādāt spiestuvē ar pilnu atdevi: *“Kas to nevar saprast, ka svabadam personālam jāizpalīdz tur, kur tas vajadzīgs, var bez kavēšanās atstāt darbu drukātavā.”*⁸⁹

R. Zariņš neļāva spiestuves darbiniekiem arī neprofesionāli uzvesties spiestuves telpās, kurās bija kategoriski aizliegts lietot alkoholu. Par pārkāpumiem darbinieki tika sodīti ar atlaišanu no darba. 1920. gada 24. februārī tika izteikts stingrs rājiens litogrāfijas pārvedējam Vossam par lieku vārdu lietošanu, savukārt litogrāfijas mašīnmeistaru Liepu atlaida no darba par

“mežonīgu uzvešanos”.⁹⁰ 1920. gada 5. martā par kolektīvu alkohola iegādāšanos un lietošanu Valstspapīru spiestuves telpās ar naudas sodiem 50 rubļu apmērā katram tika sodīti septiņi spiestuves darbinieku uzraugi, bet mašīnmeistarus Treilihu un Dagi atlaida no darba par trokšņošanu dzērumā pie Valstspapīru spiestuves.⁹¹ Ar naudas sodiem tika sodīti arī tie darbinieki, kuru neuzmanības dēļ tika sabojāti jau izgatavotie vai sagatavošanas posmā esošie pasūtījumi.⁹²

Par vienu no savām darbiniecēm – darbvedi A. Krustiņsoni, 1920. gada 18. septembrī⁹³ R. Zariņš ziņoja ārlietu ministram, uzskatot viņu par vācu spiedi. R. Zariņš bija uzzinājis, ka ārlietu ministrs plāno pieņemt A. Krustiņsoni par ministrijas kurjeri starp Latviju un Zviedriju, un nolēma brīdināt ministru, ka grasās atlaist darbvedi, jo *“iekšējā izlūku nodaļa”* ziņojusi, ka tur aizdomās A. Krustiņsoni kā vācu aģenti. Turklāt esot fotogrāfiski pierādījumi *“no viņas piedalīšanās dzīrēs ar Landesvēra oficieriem”*.⁹⁴ R. Zariņš arī vērsa uzmanību uz to, ka viņa darbvede ģērbjas ļoti uzkrītoši, ko par savu algu nevarētu atļauties, kā arī uzsvēra: *“No dažādiem Valstspapīru drukātavas materiālu piegādātājiem viņa ņem kukuļus šokolādes bonbonu kastīšu un dārgu puķu veidā.”*⁹⁵ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks ziņoja: viņam esot pierādījumi tam, ka spiestuves darbvede sniedzot informāciju par tipogrāfijas vajadzībām kādai krievu-vācu firmai un ka spiestuves darbiniekus, kas komandēti uz Vāciju, izseko šīs firmas aģenti.⁹⁶

Lai gan R. Zariņš spiestuves strādnieku darbu stingri uzraudzīja un vērtēja, tomēr par virsstundu darbu tika samaksāts, tāpat kā par darbu oficiālajās brīvdienās. Turklāt 1920. gada sākumā ar R. Zariņa rīkojumu pareizticīgie ierēdņi un strādnieki drikstēja neierasties darbā pareizticīgo Ziemassvētku svinību dienās.⁹⁷

Jau 1921. gada sākumā⁹⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieks R. Zariņš bija

2. tabula. 1920./1921. budžeta gadā Valstspapīru spiestuvē izgatavoto vērtspapīru skaits.

Avots: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., 25. lpp.

Table 2. The number of securities produced at the State Printing House in fiscal year 1920–1921.

Source: Valstspapīru spiestuve. In: Ekonomists, 15.01.1924., p. 25.

Vērtspapīru veids	Izgatavotais daudzums, gab.
Valsts kases zīmes	7 175 461
Maiņas zīmes	41 124 100
Pastmarkas	24 811 123
Zimogmarkas	7 336 029
Bandroles	183 936 606

izstrādājis iekšējās kārtības un darba noteikumus, kurus pieņēma tikai 1923. gada 16. oktobrī.⁹⁹ Iekšējās kārtības un darba noteikumiem Valstspapīru spiestuvē bija vairākas sadaļas – vispārējie noteikumi, iekšējās kārtības noteikumi un noteikumi spiestuves darbiniekiem. Pēdējie sastāvēja no 98 paragrāfiem un vairākām apakšnodaļām: noteikumi nodaļu vadītājiem, noteikumi darbnīcu uzraugiem un viņu palīgiem, noteikumi tehnisko darbu vadītājiem, mašīnmeistariem un skaitītājiem, noteikumi palīgstrādniekiem un ielaidējam un noteikumi mācekļiem.

1920. gadā Valstspapīru spiestuve sastāvēja no šādām darbnīcām un nodaļām: mākslas gravēšanas nodaļa, fototehniskā darbnīca, saliktuve, pusgatavo vērtību noliktava, tipogrāfijas darbnīca, litogrāfijas darbnīca, kārtošanas darbnīca, grāmatietuves darbnīca, bibliotēka, ambulance, remontmehāniskā nodaļa, saimniecības nodaļa, materiālu noliktava, kā arī pārvalde (kanceleja, grāmatvedība un ekspedīcija).¹⁰⁰

1921. gada 1. aprīlī spiestuvē strādāja 321 darbinieks, no tiem 107 kvalificētie strādnieki, 77 palīgstrādnieki, 66 ierēdņi, kas nodarbināti ražošanā, un 71 ierēdnis.¹⁰¹ Kopš 1919. gada septembra Valstspapīru spiestuves darbinieku skaits bija trīskāršojies – tas norāda uz uzņēmuma straujo izaugsmi un pasūtījumu daudzumu.

Salīdzinot ar ražošanas apjomu 1. tabulā, redzams, ka 1920./1921. budžeta gadā tika izgatavots mazāk Valsts kases naudas zīmju. Savukārt Valsts kases maiņas zīmju ražošanas pieaugums bija ļoti ievērojams, tas saistīts ar nepieciešamību pēc nelielu nominālu naudas zīmēm. Ievērojami pieaudzis arī saražoto bandroļu daudzums. Bandroļu ražošanas apjoms pieauga līdz 183 936 606 gabaliem, kas ir par vairāk nekā 88 miljoniem vairāk nekā iepriekšējā pārskata periodā. No tā var secināt, ka pieauga legālais akcīzes preču tirgus, kas savukārt liecina par Latvijas ekonomikas izaugsmi. Pieaudzis bija arī izgatavoto pastmarku daudzums, bet nedaudz krities iespiesto zīmogmarku apjoms. Valstspapīru spiestuve 1920./1921. budžeta gadā izgatavoja arī citus vērtspapīrus un iespieddarus, tomēr nav saglabājusies informācija par to veidu un apjomu.

Valstspapīru spiestuve 20. gadsimta 20. gadu sākumā turpināja attīstīties, un spiestuves telpas Mārstaļu ielā kļuva pārāk šauras un nepiemērotas lielu valsts pasūtījumu veikšanai, tādēļ Finanšu ministrija 1920. gada martā pēc pārvaldnieka R. Zariņa ieteikumiem no Jūlija Dālfelda nopirka ēku Maskavas un Puškina ielas stūrī, kur agrāk atradās bijusī Augusta Liras spiestuve.¹⁰² Valstspapīru spiestuves vēsturē sākās jauns posms, kurā spiestuve isā

laika posmā izauga par lielāko poligrāfijas uzņēmumu Latvijā, kas spēja veikt visdažādākos darbus, sākot ar vienkāršu veidlapu izgatavošanu un beidzot ar greznu grāmatu un sarežģītu vērtspapīru drukāšanu.

Secinājumi

Valstspapīru spiestuvi nodibināja Finanšu ministrija, lai nodrošinātu jaunizveidoto Latvijas valsti ar tai nepieciešamajiem vērtspapīriem. Valstspapīru spiestuve pirmajos darbības mēnešos galvenokārt izgatavoja Valsts kases naudas zīmes un vērtspapīrus, kas nesa valstij ienākumus, piemēram, bandroles un zīmogmarkas. Izvērtējot nodrukāto vērtspapīru daudzumu, var secināt, ka pirmajos darbības gados Valstspapīru

spiestuvei bija jāpieņem lieli Valsts kases naudas zīmju un vērtspapīru pasūtījumi, uz to norāda arī strauji pieaugošais darbinieku skaits. Valstspapīru spiestuves darbību un pasūtījumu izpildi kavēja gan militārpolitiskie notikumi 1919. gadā, gan spiestuves tehniskais aprīkojums un iekārtojums, kas bija novecojis un nolietots, kā arī izejmateriālu trūkums un neprofesionāls darbspēks. Lai uzlabotu spiestuves darbību, valsts ieguldīja lielus finanšu līdzekļus jaunu mašīnu iegādei, kā arī vajadzīgajā daudzumā piesaistīja profesionāļus un apmācīja jaunus darbiniekus, tomēr valstī pieauga vajadzība pēc dažāda veida vērtspapīriem, īpaši Valsts kases naudas zīmēm, bet to spiestuve nespēja nodrošināt. Tādēļ tika pieņemts lēmums spiestuvi paplašināt un pārcelt uz jaunām, daudz piemērotākām telpām.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir nodaļa no autores maģistra darba “Valsts papīru spiestuve un naudas kaltnes (1919–1940): izveidošana, darbība un loma poligrāfijas nozarē Latvijā”, zinātniskais vadītājs: Latvijas Universitātes profesors Ilgvars Butulis.
- ² Par vērtspapīriem tika uzskatītas ne tikai akcijas, obligācijas un vekseli, bet arī pastmarkas, zīmogmarkas, bandroles, tirdzniecības un rūpniecības zīmes u. c.
- ³ Bandrole – tipogrāfiski iespiesta papīra loksne, ko uzlīmē ar akcizi apliekamām patēriņa precēm kā apliecinājumu nodokļu nomaksai.
- ⁴ Tirdzniecības un rūpniecības zīme – pamata nodokļa samaksas apliecinājuma dokuments, kas tirdzniecības, rūpniecības, apdrošināšanas un kredīta uzņēmumiem jāizpērk katru gadu.
- ⁵ Primāri Latvijas valstij bija nepieciešamas valsts kases naudas zīmes un tādi vērtspapīri kā pastmarkas, zīmogmarkas, bandroles, tirdzniecības un rūpniecības zīmes un obligācijas.
- ⁶ ALEKSANDRS PLATBĀRZDIS. Latvijas nauda. Stokholma 1971, 7.–9. lpp.
- ⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 6824-3-220, 2. lp.
- ⁸ Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.; Valsts papīru spiestuve. In: *Latviešu Konversācijas vārdnīca*. 22. sēj., red. Arveds Švābe. Rīga 2004, 45092.–45093. sl.
- ⁹ Pēdējās ziņas. In: *Jaunais Vārds*, 10.12.1918., 3. lpp.
- ¹⁰ Latvijas pasts, telegrafs un telefons 1918.–1938. Rīga 1938, 29. lpp.
- ¹¹ Rīga. In: *Lidums*, 23.12.1918., 5. lpp.; Latvija. In: *Baltijas Ziņas*, 31.12.1918., 3. lpp.
- ¹² Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ¹³ ALFREDS BĪLMANS (galv. red.). Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados. Rīga 1928, 376. lpp.

- ¹⁴ EDUARDS ŠNEIDERS. Latvijas pastmarkas. Rīga 1935, 3.–4. lpp.
- ¹⁵ Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ¹⁶ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ¹⁷ Latvijas Pagaidu valdība. In: *Latvijas Sargs*, 04.04.1919., 2.–3. lpp.
- ¹⁸ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 15. lpp.
- ¹⁹ VALDIS BĒRZIŅŠ (atb. red.). 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīga valsts 1918–1940. Rīga 2003, 85. lpp.
- ²⁰ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 8., 17., 24. lpp.
- ²¹ *Ibidem*, 16. lpp.
- ²² Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ²³ Latvijas pasts, telegrafs un telefons 1918.–1938., 29., 32. lpp. Latvijas Pasta vēsturei veltītajā grāmatā, kas izdota 1938. gadā, par šīs pastmarkas izdošanas laiku norādīts 1919. gada 24. jūlijs, lai gan jau jūnijā varēja nopirkt Rīgas atbrīvošanas pastmarkas 15 kapeiku vērtībā sk.: Pastmarkas. In: *Baltijas Ziņas*, 16.06.1919., 2. lpp. Eduarda Šneidera Latvijas pastmarku katalogā par Rīgas atbrīvošanas pastmarkas izlaišanas datumu minēts 1919. gada 15. jūnijs Sk.: ŠNEIDERS, Latvijas pastmarkas, 15. lpp.
- ²⁴ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Konrāda Ubāna atmiņas par Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīmju izgatavošanu 1919. gadā, 09.04.1969. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, VRVM 102995, 1. lp. Pēc lielinieku karaspēka ienākšanas un Latvijas Pagaidu padomju valdības varas pārņemšanas par likumīgu naudas līdzekli tika atzīta nauda, kas bija apgrozībā Padomju Krievijā un kas Latvijas teritorijā radīja grūtības, jo trūka sīko maiņas zīmju. Rīgas Strādnieku deputātu padome pieņēma lēmumu laist apgrozībā savu papīra naudu – 1, 3, 5 un 10 rubļu naudas zīmes, kuras iespieda nacionalizētajā A. Groseta spiestuvē. Sk.: KRISTĪNE DUCMANE, ĒVALDS VĒCIŅŠ. Nauda Latvijā. Rīga 1995, 126.–128. lpp.
- ²⁷ Jānis jeb Ivans Mozaļevskis (saskaņā ar finanšu ministram iesniegto raksturojumu pie lūguma apstiprināt viņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku) dzimis 1890. gada 12. septembrī, pēc tautības krievs, pareizticīgais, beidzis Mākslas amata skolu. Jāņa Mozaļevska raksturojums pie lūguma apstiprināt viņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 25. lp.
- ²⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ²⁹ Cinkogrāfs izgatavoja cinka klišejas tipogrāfiskam iespiedumam.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora v. i. Jāņa Rapas lūgums finanšu ministram Robertam Erhardam apstiprināt Jāni Mozaļevski par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 23. lp.
- ³² Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora Jāņa Rapas lūgums finanšu ministram Robertam Erhardam apstiprināt Albertu Prandi par Valstspapīru spiestuves grafikas nodaļas vadītāju, 09.1919. LNA LVVA, *ibidem*, 76. lp.
- ³³ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pavēle par Aleksandra Pēterona iecelšanu par spiestuves pārvaldnieka palīgu administratīvajā darbā, 17.09.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 18. lp.
- ³⁴ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ³⁵ Valdības iestāžu darbība jūlija mēnesī. In: *Latvijas Sargs*, 02.08.1919., 2. lpp.; *Vietējās Ziņas*. In: *Darbs*, 03.08.1919., 3. lpp.

- ³⁶ Valsts naudas zīmju drukāšana. In: Baltijas Vēstnesis, 16.08.1919., 3. lpp.
- ³⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Par Latvijas naudas drukāšanu. In: Baltijas Vēstnesis, 27.08.1919., 3. lpp.
- ⁴¹ Valsts kontroles I departamenta vecākā kontroliera Roberta Lielā ziņojums par Valstspapīru spiestuvi, 18.08.1919. LNA LVVA, 1312-15-151, 1. lp.
- ⁴² Ibidem, 4. lp.
- ⁴³ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pārskats par spiestuves darbību, 08.1919. LNA LVVA, 6824-3-220, 2. lp.
- ⁴⁴ RIHARDS ZARIŅŠ. Richarda Zariņa atmiņas. Rīga 2015, 351. lpp.
- ⁴⁵ Ibidem, 212. lpp.
- ⁴⁶ Ibidem.
- ⁴⁷ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 16. lpp.
- ⁴⁸ Piemēram, Valsts Saimniecības departamenta direktora Jāņa Mieža paskaidrojums Finanšu ministram par R. Zariņa sūdzību, 05.1932. LNA LVVA, 4597-3-3302, 17. lp.
- ⁴⁹ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pavēle par sevišķa atalgojuma piešķiršanu par valsts kases naudas zīmju 5 rubļu vērtībā drukāšanu, 23.08.1919. LNA LVVA, 1312-41-67, 5. lp.
- ⁵⁰ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska rīkojums par sevišķu atalgojumu par virsstundām un svētdienu darbu, 30.08.1919. LNA LVVA, ibidem, 6. lp.
- ⁵¹ Valstspapīru spiestuves kalpotāju algas par janvāra mēnesi, 01.1921. LNA LVVA, 1312-15-151, 16. lp.
- ⁵² Noraksti no Valdības un Ministru kabineta sēžu protokoliem un to izvilcumi 1918.–1919. g. LNA LVVA, 6824-3-196, 125., 127., 154. lp.
- ⁵³ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ⁵⁴ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka pavēle Nr. 54 par skaitītājas M. Effert atlaišanu, 03.10.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 24. lp.
- ⁵⁵ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka rakstisks rājiens kancelejas darbvedei Almai Krustiņšonei un grāmatvedim I. Nadsim, 03.10.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 27. lp.
- ⁵⁶ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska pavēle Nr. 31 par Ekstein kundzes atstādīšanu no amata, 05.09.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 14. lp.
- ⁵⁷ BĒRZIŅŠ, 20. gadsimta Latvijas vēsture, 118. lpp.
- ⁵⁸ Valsts kontroles kontroliera palīga I. Veilanda akts par zīmogu atvēršanu bez Valsts kontroles pārstāvja klātbūtnes Valstspapīru spiestuvē sakarā ar evakuāciju, 24.10.1919. LNA LVVA, 1312-15-151, 6. lp.
- ⁵⁹ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 19., 22. lpp.
- ⁶⁰ Evakuēto Valstspapīru spiestuves darbinieku un kalpotāju saraksts, 10.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 106. lp.
- ⁶¹ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 20.–21., 24. lpp.
- ⁶² Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska rīkojums Nr. 71 grāmatvedības nodaļai par algu atvilkumiem par neierašanos darbā, 30.10.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 36. lp.
- ⁶³ Valsts kontroles kontroliera palīga I. Veilanda akts par Valstspapīru spiestuves litogrāfijas nodaļas bojājumiem sakarā ar bumbas sprādzienu, 17.10.1919. LNA LVVA, 1312-15-151, 8. lp.
- ⁶⁴ Giljošu mašīna – papīra aizsargzīmju un litogrāfijas ornamentālu liniju gravējamā mašīna.
- ⁶⁵ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.

- ⁶⁶ BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.
- ⁶⁷ Valstspapīru spiestuves darbinieku algu saraksti, 1919. LNA LVVA, 1312-30-116, 20. lp.
- ⁶⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Jāņa Mozaļevska rikojums grāmatvedības nodaļai par bojā gājušo darbinieču apglabāšanas izmaksu segšanu, 05.11.1919. LNA LVVA, 1312-41-66, 39. lp.
- ⁶⁹ Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktora Jāņa Rapas lūgums finanšu ministram Robertam Erhardam iecelt Rihardu Zariņu par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieku, 13.11.1919. LNA LVVA, 6824-3-203, 135. lp.
- ⁷⁰ ZARIŅŠ, Richarda Zariņa atmiņas, 212. lpp.
- ⁷¹ Ibidem.
- ⁷² Valstspapīru spiestuves kalpotāju algas par janvāra mēnesi, 1921. LNA LVVA, 1312-15-151, 8. lp.
- ⁷³ Latvijas pasts, telegrafs un telefons 1918.–1938., 30. lpp.
- ⁷⁴ ZARIŅŠ, Richarda Zariņa atmiņas, 313. lpp.
- ⁷⁵ Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdes protokola noraksts, 01.09.1919. LNA LVVA, 6824-3-196, 127. lp.
- ⁷⁶ Finanšu ministrijas sēdes protokols Nr. 1, 16.03.1920. LNA LVVA, 6824-3-246, 2. lp.
- ⁷⁷ Naudu izgatavoja gludspieduma tehnikā, kurā par iespiedformu tiek izmantota akmens plāksne – tā sauktais litogrāfijas akmens.
- ⁷⁸ ZARIŅŠ, Richarda Zariņa atmiņas, 213. lpp.
- ⁷⁹ PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 30. lpp.
- ⁸⁰ Finanšu ministrijas sēdes protokols Nr. 2, 18.03.1920. LNA LVVA, 6824-3-246, 8. lp.
- ⁸¹ ŠNEIDERS, Latvijas pastmarkas, 6.–11. lpp.
- ⁸² PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 30. lpp.
- ⁸³ Kārļa Ulmaņa valdībai atgūstot varu, Gotlība Meijera spiestuvē tika izgatavoti 2 miljoni viena rubļa naudas zīmju, vēlāk tika izgatavoti vēl 2 278 000 viena rubļa naudas zīmju, bet nav precīzi zināms, cik no tām ir izgatavotas G. Meijera spiestuvē Liepājā un cik Valstspapīru spiestuvē Rīgā. Publicētajos pārskatos par Valstspapīru spiestuves darbību viena rubļa naudas zīmes neparādās, tāpat arī arhīva materiālos nav informācijas par to, ka Valstspapīru spiestuve būtu iespiedusi viena rubļa naudas zīmes. Tomēr A. Platbārzdis uzskata, ka daļa no 2 278 000 viena rubļa naudas zīmju tika iespiesta Valstspapīru spiestuvē. Sk.: PLATBĀRZDIS, Latvijas nauda, 18. lpp.
- ⁸⁴ Finanšu ministra Kārļa Puriņa rikojums Nr. 215 par Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka biedra Jāņa Mozaļevska atlaišanu, 29.04.1920. LNA LVVA, 1312-30-115, 79. lp.
- ⁸⁵ Finanšu ministra Kārļa Puriņa rikojums Nr. 238 par Oskara Āboltiņa iecelšanu Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka biedra amatā, 01.06.1920. LNA LVVA, ibidem, 98. lp.
- ⁸⁶ Rikojums par valsts papīru spiestuvi, 1921. LNA LVVA, 1312-31-681, 45. lp.
- ⁸⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par vecākās skaitītājas A. Puriņas atlaišanu, 07.01.1920. LNA LVVA, 1312-30-115, 4. lp.
- ⁸⁸ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par 13 darbinieču sodīšanu ar vienas dienas algu, 30.05.1920. LNA LVVA, ibidem, 99. lp.
- ⁸⁹ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums Nr. 259 par pielicējai Tatjanai Tihomirovai izteiktu rājienu un brīdinājumu par neierašanos darbā, 30.06.1920. LNA LVVA, ibidem, 112. lp.
- ⁹⁰ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums Nr. 161 par litogrāfijas mašīnmeistara Liepas atlaišanu no darba, 24.11.1920. LNA LVVA, ibidem, 34. lp.
- ⁹¹ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par mašīnmeistaru Treiliha un Dages atlaišanu no darba, 30.10.1920. LNA LVVA, ibidem, 172. lp.
- ⁹² Piemēram, Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rikojums par naudas sodu piešķiršanu, 05.1920. LVA LVVA, ibidem, 90. lp.

- ⁹³ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa vēstule ārlietu ministram, 18.09.1920. LNA LVVA, 1313-1-156, 2. lp.
- ⁹⁴ Ibidem.
- ⁹⁵ Ibidem.
- ⁹⁶ Ibidem.
- ⁹⁷ Valstspapīru spiestuves pārvaldnieka Riharda Zariņa rīkojums Nr. 117, 05.01.1920. LNA LVVA, 1312-30-115, 3. lp.
- ⁹⁸ Iekšējās kārtības un darba noteikumi Valstspapīru spiestuvē, 1921. LNA LVVA, 1312-31-681, 23.–39. lp.
- ⁹⁹ Valsts kontroles Revīzijas komisijas protokols, 16.02.1940. LNA LVVA, 1312-31-685, 268. lp.
- ¹⁰⁰ Valstspapīru spiestuves darbinieku un strādnieku algu saraksti, 1920. LNA LVVA, 1312-41-67, 67. lp.
- ¹⁰¹ Valstspapīru spiestuve. In: *Ekonomists*, 15.01.1924., 25. lpp.
- ¹⁰² BĪLMANS, Latvijas Republika pirmajos desmit pastāvēšanas gados, 376. lpp.

SUMMARY

After the establishment of the independent state of Latvia on November 18, 1918, one of the most important problems to be addressed by the new government was the lack of securities and the use of unitary money throughout the territory of Latvia. It was clear that not only it was necessary to determine the use of a single banknote, but also to introduce Latvia's own money. However, printing of banknotes and other securities could not be implemented immediately because of the lack of paper, printing machines and trained staff. Latvian Provisional Government initially found a solution by transferring the printing of the most necessary securities to private printing houses, however, in order to meet the growing need for securities of the new state, the State Printing House was established in July, 1919.

In July 1919, Latvian Provisional Government began to lease the former printing house of Aleksandrs Grosets at Mārstaļu iela in Riga. On July 15, artist Jānis Mozaļevskis was appointed as the head of the printing house. He faced a number of difficulties in setting up the work of the State Printing House, most importantly, the outdated printing machines, lack of electricity and shortage of professional staff.

On July 28, 1919, the State Printing House started printing the treasury bills with the value of 5 rubles on two lithography machines. During the period from July 28 to August 31, 1919, the engraving workshop of the State Printing House worked on development of engravings for the banknotes of 5 and 10 rubles, while the printing house itself produced 4 000 sheets or about 400 000 rubles during a day (2 shifts worked on 2 printing machines for 16 hours a day). Within one month, 56 workers and 51 servants were employed in the printing house, which also issued various types of parcel posts, stamps and forms for the Ministry of Finance. Despite the shortage of staff and outdated equipment, the employees of the State Printing House tried to execute public procurement within the prescribed time limits by working overtime, which was remunerated accordingly. The printing house worked 24 hours a day, 6 days a week, and to carry out urgent orders the employees also worked on Sundays. Despite these figures, the State Printing House was unable to provide a sufficient amount of national treasury bills.

The operation of the State Printing House was complicated not only by technical problems and the lack of skilled labour; it was delayed and temporarily interrupted by the attack of the West Russian Volunteer Army. The equipment and materials were urgently evacuated from the State Printing House, however, due to the urgency it was impossible to evacuate it entirely. Printing works were stopped until October 16, but those employees who did not return to work after this date with a valid reason for absence, were not paid their salary for the missed days.

In the last days of the Bermontiad, artist Rihards Zariņš, who had worked in the Russian State Printing House for 20 years, arrived in Riga and was approved as the new head of the State Printing House. Zariņš introduced a strict order and began to create new workshops and divisions; the number of employees also increased rapidly.

In the early 1920s, the State Printing House continued its development and the premises in Mārstaļu iela became too incommodious and unsuitable for large public procurements. Therefore, in March 1920, the Ministry of Finance, following the recommendations of Rihards Zariņš, bought a building in the corner of Maskavas and Puškina iela (the former printing house of Augusts Lira) from Jūlijs Dālfelds. Thereby commenced a new phase in the history of the State Printing House – soon it grew into the largest printing house in Latvia, capable of various assignments, from simple production of forms to issuing luxurious books and complex securities.